

Goran Penev

Centar za demografska istraživanja
Instituta društvenih nauka
Univerziteta u Beogradu, Beograd

Primljeno: 15. 09. 1989.

ODNOS MIGRACIJA I STAROSNE STRUKTURE STANOVNIŠTVA

REZIME

Autor razmatra selektivnost migracije po starosti i pokušava kvantifikovati taj fenomen konstrukcijom »generacijskog migracionog koeficijenta« (m). Nadalje, konstatuje se da opšte zakonitosti o selektivnosti važe i u Jugoslaviji, tj. da među migrantima preovlađuju lica stara 20—39 godina. Autor dalje analizuje neposredni uticaj migracije na promene u starosnoj strukturi stanovništva. Tu on ukazuje na mogućnost varijabilnog delovanja, ovisno o predznaku migracijskog salda i karakteristikama generacijskog migracionog koeficijenta. U nedostatku odgovarajućih podataka za procenu eventualnog uticaja migracije na promenu starosne strukture, autor je krenuo od hipotetski »zatvorenog« stanovništva Kosova i Vojvodine, kao paradigme divergentnog demografskog razvitka. Pokazalo se da je u jednom i u drugom slučaju migracija imala isti smer delovanja (pomlađivanja ukupne populacije), ali da je ipak važnost migracione komponente za promenu starosne strukture bila manja u Vojvodini nego na Kosovu. Potom je razmatrano posredno delovanje migracije na promenu starosne strukture stanovništva, i to preko fertiliteta (uslov je da se reproduktivne norme migracionog kontingenta suštinski razlikuju od normi autohtone populacije). Na kraju rada autor ističe potrebu daljnjeg istraživanja delovanja migracija na promene starosne strukture.

Intenzitet i smer promene starosne strukture su neposredno determinisani fertilitetom, mortalitetom i migracijama. Sastav stanovništva po starosti, sa svoje strane, deluje na natalitet i mortalitet, i to prvenstveno na njihov opšti nivo, kao i na intenzitet i tip prostorne pokretljivosti stanovništva. U poslednjoj demografskoj tranziciji, promene starosne strukture su se odvijale pre svega pod dejstvom menjanja reproduktivnog ponašanja stanovništva. Uticaj mortaliteta je bio od manje važnosti, ali u savremenim uslovima njegov značaj je u porastu. Ako se posmatra celokupno svetsko stanovništvo, nesporno je da su migracije najmanje delovale na formiranje njegove starosne strukture.

Dejstvo migracija na promenu sastava stanovništva po starosti može biti neposredno i posredno. *Neposredno dejstvo* postoji jedino u slučaju nejednake starosne strukture migranata i posmatranog inicijalnog stanovništva, a vremenski je kratkoročno locirano. Ukoliko se desi da starosne strukture migranata i autohtonog stanovništva budu podudarne, tada migracije, bez obzira na obim, neće neposredno delovati na menjanje starosnog sastava posmatranog stanovništva. *Neposredno dejstvo* se vezuje isključivo za tzv.

otvorene populacije. Kod »zatvorenih« populacija¹ migracije ne deluju neposredno na promenu starosne strukture ukupnog stanovništva, već je ovo njihovo dejstvo ograničeno na promenu starosnog sastava stanovništva pojedinih delova posmatrane teritorije.

Posredno dejstvo migracija na starosnu strukturu je prisutno i kod »otvorenih« i kod »zatvorenih« populacija, a ostvaruje se preko uticaja migracija na ostale neposredne determinante formiranja starosne strukture stanovništva. Posredni uticaj će biti prisutan čak i u slučaju identičnog starosnog sastava migrantskog i autohtonog stanovništva, pod uslovom da migracije utiču na intenzitet promena ostalih određujućih činilaca starosne strukture.

Prilikom razmatranja demografskih aspekata migracija, prvenstveno se ima u vidu njihovo kratkoročno dejstvo na dinamiku obima posmatranog stanovništva. Ovaj rad predstavlja pokušaj ukazivanja na složenost dejstva prostorne pokretljivosti stanovništva na promenu njegove starosne strukture, ali i na kompleksnost odnosa ovih dveju pojava. Nastojace se da sagledavanje spomenutih relacija bude ilustrovano primerima, pre svega jugoslovenskim, ali bez aspiracija da se detaljnije analiziraju odnosi migracija i starenja stanovništva Jugoslavije ili pojedinih njenih republika odnosno pokrajina.

Starosna struktura migranata

Starosna struktura migranata je, sem retkih izuzetaka, bitno drugačija od starosne strukture ukupnog stanovništva, posebno emigracionih područja.² Selektivnost migranata po starosti je delom spontana, a delom predstavlja rezultat mera imigracionih politika zemalja prijema.³

Migracije deluju na formiranje starosne strukture posmatranog stanovništva prvenstveno zbog njihove selektivnosti po starosti. Ukoliko je ova selektivnost izraženija, migracije mogu, pod uslovom da se radi o (relativno) obimnijim preseljavanjima, izazvati značajne promene starosnog sustava stanovništva.

Empirijska istraživanja ukazuju na postojanje specifične i relativno stabilne starosne strukture migranata. Među njima, gotovo po pravilu, dominira mlađe sredovečno stanovništvo. Naime, mladi lakše donose odluke o promeni mesta stanovanja, ali i vlasti su u većini slučajeva najviše zainteresovane upravo za one koji su najproduktivniji i najadaptibilniji novoj sredini. Najčešće, bez obzira na tip migracija, lica stara 20—39 godina odnosno 15—34 godine, predstavljaju više od polovine svih migranata, što je znatno više od njihovog učešća u ukupnom stanovništvu.⁴ Zastupljenost ovih sta-

¹ Treba ukazati na relativnost pojmova »otvoreno« i »zatvoreno« stanovništvo, što je direktno uslovljeno načinom shvatanja pojmova kao što su unutrašnje i spoljne migracije. Kako se spoljne migracije definišu kao one »čije se polazište nalazi u granicama, a odredište van granica određene teritorije« (videti *Višejezički demografski rečnik* CDI, IDN, Beograd, 1971), kao »zatvorene« populacije se mogu smatrati različita stanovništva, počev od stanovništva naselja, preko zemalja i kontinenata do celokupnog svetskog stanovništva.

² Odstupanja od ovog pravila nastaju u slučaju tzv. totalnih migracija u kojima učestvuje gotovo celokupno stanovništvo jednog područja (na primer, masovne evakuacije (Cernobil), prisilna preseljavanja čitavih naroda (krimski Tatar), kolonizacije i slično).

³ Selektivnost migranata po starosti (i polu) može biti rezultat i mera emigracione politike zemalja porekla. Ipak, u savremenim uslovima ovakvi slučajevi su zanemarljivi.

⁴ Učešće mlađeg sredovečnog stanovništva uglavnom iznosi oko 30% ($\pm 3\%$) ukupne populacije. Poznato je da je udeo sredovečnog stanovništva približno jednak u svim empirijskim tipovima starosnih sastava stanovništva. Naime, razlike između pojedinih tipova se zasnivaju isključivo na različitom udelu mlađog i starog stanovništva. Na primer, u Jugoslaviji su

rosnih grupa je relativno najveća kod privremenih migracija ekonomskog karaktera, dok je kod »totalnih migracija« njihov udeo manji zbog slabije izražene selektivnosti migranata. Ostale starosne grupe, s izuzetkom male dece (0—4 godine) su manje zastupljene među migrantskim stanovništvom, tj. učešće pojedinih starosnih grupa je čak višestruko manje u migrantskom nego u ukupnom stanovništvu.

U uslovima restriktivne odnosno strogo kontrolisane imigracione politike starosna struktura migranata može isključivo da zavisi od odluka vlasti zemalja prijema. Međutim, u praksi su ovakvi slučajevi retki, tako da je starosna struktura migranata, pored »nametnute« selektivnosti, pod neposrednim dejstvom još dva faktora: starosne strukture ukupnog stanovništva zemlje (područja) porekla i »rizika« preseljavanja po starosti odnosno specifičnih migracionih stopa,⁵ čije su vrednosti delom determinisane i »spontanom« selektivnošću migranata po starosti. Iz toga proizlazi da će pri jednakim specifičnim migracionim stopama mlađi starosni sastav (e)migranata imati stanovništvo s mlađim starosnim sastavom ukupnog stanovništva, i obratno. To istovremeno znači da u slučajevima sprovođenja liberalne imigracione politike, starosni sastav stanovništva emigracionih područja determiniše ne samo starosnu strukturu migranata već i njihov broj. Drugim rečima ukoliko je razmerno reducirano učešće mlađeg sredovečnog stanovništva, tada je i »izvor« migranata znatno sužen, što ograničavajuće deluje na obim migracija.

Za analizu starosne strukture migranata korisno je poređenje učešća pojedinih starosnih grupa u ukupnom stanovništvu i udela lica iste starosti u ukupnom broju migranata. Odnos tih dveju veličina smo nazvali generacijski migracioni koeficijent (m).⁶ Oblik krive generacijskih migracionih koeficijenata se relativno malo razlikuje po područjima. Kod male dece vrednost ovog koeficijenta približno je jednaka jedinici. Sa starošću dece vrednost (m) opada, da bi minimum bio dostignut oko 15. godine starosti. Kod adolescencenata vrednost generacijskog migracionog koeficijenta je ponovo oko jedinice i povećava se sa starošću. Najveća vrednost generacijskog migracionog koeficijenta se dostiže kod lica u trećoj deceniji života. To su delovi stanovništva koji najlakše donose odluku o promeni mesta stanovanja, i to najčešće iz ekonomskih razloga (traženje zaposlenja, bolja zarada itd.) ili zbog sklapanja braka (uglavnom žene). Već kod stanovništva starog 25—30 godine vrednosti generacijskog migracionog koeficijenta počinju da opadaju, da bi minimum bio dostignut kod staračkog kontingenta.

Zakovitost o selektivnosti migranata po starosti važi i za Jugoslaviju. Među migrantima dominira mlađe sredovečno stanovništvo. Tako, na primer, u periodu 1968—1971. više od polovine (51,50%) učesnika u međurepubličko/pokrajinskim migracijama je bilo staro 20—39 godina. U međupopisnom razdoblju 1971—1981. učešće ove starosne grupe je neznatno opalo, ali je i dalje iznosilo preko polovine svih migranata (tačnije 50,30%). Selektivnost po starosti je naročito naglašena kod jugoslovenskih građana koji od-

prisutne naglašene regionalne razlike u pogledu starosne strukture stanovništva republika i pokrajina (postoje populacije koje se nalaze u stadijumu demografske mladosti, ali i one koje su zašle u demografsku starost). Ipak, i pored takve raznolikosti, učešće mlađeg sredovečnog stanovništva je svuda približno isto (u vreme popisa iz 1981. godine udeo ovog starosnog kontingenta se kretao u intervalu od 26,5% do 30,9%).

⁵ Pod specifičnim migracionim stopama se podrazumeva broj migranata određene starosti na 1000 stanovnika iste starosti.

⁶ Ako je učešće neke starosne grupe u ukupnom broju migranata veće od učešća iste starosne grupe u ukupnom stanovništvu, vrednost generacijskog migracionog koeficijenta je veća od jedinice, u suprotnom, vrednost je manja od jedinice. U slučaju identične starosne strukture migranata i ukupnog stanovništva, vrednosti svih specifičnih generacijskih migracionih koeficijenata su jednake jedinici.

laze na »privremeni« boravak u inostranstvo. Od 764 hiljade naših građana, koji su u vreme popisa iz 1971. godine, »privremeno« boravili u inostranstvu kao radnici ili članovi domaćinstva, 515 hiljada ili gotovo dve trećine (65,8%) su bili stari 20—39 godina.⁷

Tablica 1.

Starosna struktura migranata i ukupnog stanovništva, Jugoslavija, 1968—1971.

Starost	Migranti		Ukupno stanovništvo		Generacijski migracioni koeficijenti	
	Muško (u %)	Žensko (u %)	Muško (u %)	Žensko (u %)	Muško	Žensko
0—4	8.7	8.0	9.2	8.4	0.946	0.952
5—9	7.7	7.2	9.4	8.6	0.819	0.826
10—14	5.9	5.5	9.6	8.8	0.615	0.625
15—19	10.7	13.7	10.1	9.3	1.059	1.473
20—24	19.6	24.7	9.0	8.2	2.178	3.012
25—29	13.7	11.6	6.5	6.2	2.108	1.871
30—34	11.2	8.8	7.6	7.3	1.474	1.205
35—39	7.7	5.8	8.0	7.7	0.963	0.753
40—44	5.3	4.3	7.4	7.4	0.716	0.581
45—49	3.8	2.8	5.4	6.4	0.704	0.433
50—54	1.6	1.5	3.2	3.8	0.500	0.395
55—59	1.3	1.6	3.8	4.5	0.342	0.356
60—64	1.1	1.5	4.1	4.5	0.268	0.333
65 +	1.7	2.9	6.9	8.9	0.246	0.326
Ukupno	100.0	100.0	100.0	100.0		

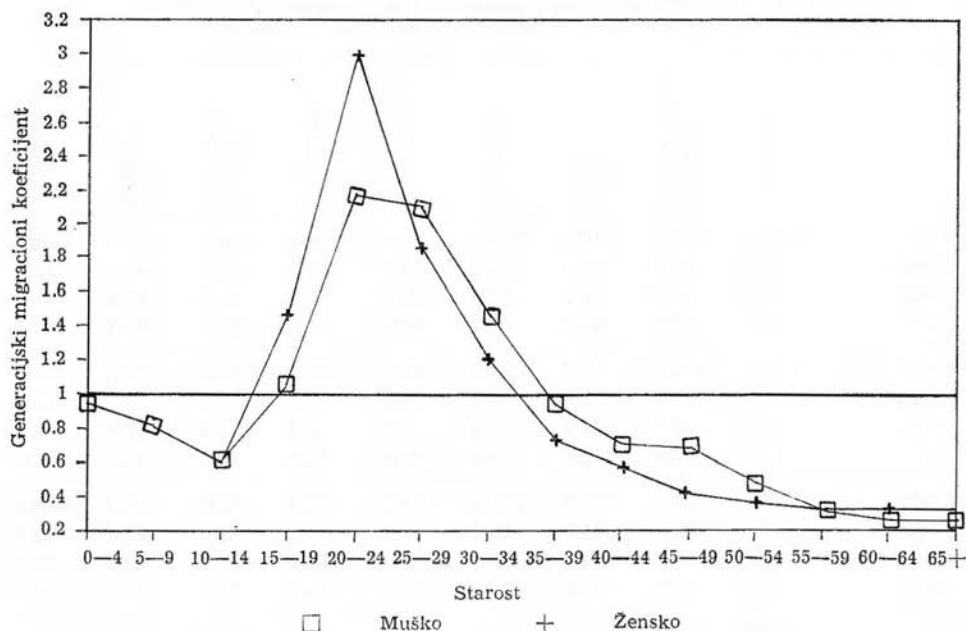
Napomena: Starosni sastav ukupnog stanovništva se odnosi na 31. 3. 1971. Vrednosti generacijskog migracionog koeficijenta su dobijene deljenjem odgovarajućih vrednosti prve i treće odnosno druge i četvrte kolone.

Izvor: Konačni rezultati popisa stanovništva iz 1971. i posebna obrada popisne građe izrađena za potrebe Centra za demografska istraživanja.

Prema rezultatima popisa stanovništva Jugoslavije iz 1971. (tab. 1) kod generacija mladih od 15 godina vrednosti generacijskog migracionog koeficijenta opadaju sa starošću. Relativno najviše se sele mala deca (0—4 godine), a najmanje učenici viših razreda osnovne škole (12—14 godina). Kako odluku o preseljavanju ne donose deca, već njihovi roditelji, ovi podaci ukazuju da promena mesta boravka odnosno školovanja dece kao negativan faktor prilikom donošenja odluke o preseljavanju roditelja dobija na značaju sa približavanjem završnim razredima osnovne škole. Već od srednjoškolskog uzrasta, pa sve do starosti od oko 25 godina (starosne grupe 15—24 godine) »rizik« preseljavanja se povećava sa starošću. Migratornost stanovništva starijeg od 25 godina opada sa starošću, s tim što su vrednosti generacijskog migracionog koeficijenta veće od jedinice jedino u starosnim grupama 25—29 i 30—34.

⁷ Ne raspolaze se podacima o starosnoj strukturi migranata u vreme odlaska iz zemlje, ali, s obzirom na vremensku bliskost migriranja (najveći broj je napustio zemlju posle 1966. godine) rezultati o starosnoj strukturi iz 1971. dovoljno ukazuju na selektivnost migracija po starosti.

Grafikon 1.

Generacijski migracioni koeficijenti, Jugoslavija, 1968—1971.

Slični rezultati su dobiveni i popisom stanovništva iz 1981. godine (tab. 2). Za sve republike i pokrajine je karakteristično da su u periodu 1971—1981. među migrantima dominirala lica stara 20—39 godine (od 44,7% na Kosovu do 54,0% u C. Gori). U ovoj starosnoj grupi su i vrednosti generacijskog migracionog koeficijenta najveće (od 1,6 u Hrvatskoj do 1,8 u Crnoj Gori). Vrednosti generacijskog migracionog koeficijenta su u svim republikama i pokrajinama, osim u Sloveniji, veće od jedinice i u starosnoj grupi 15—19 godina. S druge strane, vrednosti ovog pokazatelja su kod stanovništva mlađeg od 15 i starijeg od 40 godina svuda manje od jedinice. Jedini izuzetak ponovo predstavlja Slovenija u kojoj je u periodu 1971—1981. učešće lica mlađih od 15 godina bilo veće među odseljenim stanovništvom nego u ukupnoj populaciji ($m = 1,2$).⁸

Zbog selektivnosti migranata po starosti formira se i specifična starosna struktura migranata koja je gotovo uvek i svuda bitno drugačija od starosne strukture ukupnog stanovništva. Na nivou cele Jugoslavije u periodu 1971—1981. učesnici migracija su u proseku mlađi od ukupnog stanovništva odnosno od stanovništva koje se nije selilo. Identična situacija je i u svim republikama i Autonomnoj Pokrajini Vojvodini.

Izuzetak jedino predstavlja Kosovo, gde se poređenjem starosne strukture (e)migranata i ukupnog stanovništva dobija drugačija slika. U pogledu starosne strukture ukupnog stanovništva Kosovo spada u grupu mladih po-

⁸ Zbog karaktera rada nećemo se upuštati u analizu uzroka donekle specifične migratornosti po starosti stanovništva odseljenog iz Slovenije (relativno veća migratornost dece odnosno niska migratornost lica starih 15—19 godina).

Tablica 2.

*Starosna struktura odseljenog stanovništva iz republika/pokrajina
u druge republike/pokrajine, Jugoslavija. 1971—1981.*

	Jugoslavija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija bez SAP	Kosovo	Vojvodina
0—14	120149	37819	6778	14667	6506	4085	19244	19668	11382
% mig.	22.3	21.5	20.8	20.2	24.7	28.4	21.7	27.4	19.7
% uk.	25.1	30.9	29.7	21.9	30.9	23.5	21.2	42.1	20.6
m	0.89	0.70	0.70	0.92	0.80	1.21	0.98	0.54	0.96
15—19	74959	29636	4373	9775	3649	1043	9936	9362	7185
% mig.	13.9	16.9	13.4	13.4	13.9	7.3	11.2	13.0	12.4
% uk.	9.5	10.7	10.4	8.0	9.8	8.2	8.1	10.5	7.8
m	1.46	1.58	1.29	1.68	1.41	0.89	1.37	1.24	1.60
20—39	271757	88344	17573	36332	12963	7415	47270	32144	29716
% mig.	50.3	50.3	54.0	50.0	49.3	51.6	53.4	44.7	51.4
% uk.	30.0	30.4	29.5	29.7	30.8	30.4	30.5	26.4	30.2
m	1.68	1.65	1.83	1.68	1.60	1.69	1.75	1.70	1.70
40+	73063	19887	3934	11917	3192	1840	11997	10722	9574
% mig.	13.5	11.3	12.1	16.4	12.1	12.8	13.6	14.9	16.5
% uk.	35.0	27.7	29.9	39.8	28.2	37.5	39.6	20.5	41.0
m	0.38	0.41	0.40	0.41	0.43	0.34	0.34	0.73	0.40
Ukupno	542086	175686	32828	73076	26488	14446	89040	72322	58200

Značenje simbola:

»% mig.«: udeo starosne grupe u ukupnom broju migranata;

»% uk.«: udeo starosne grupe u ukupnom stanovništvu;

»m«: generacijski migracioni koeficijent.

Izvor: Izračunato na osnovu dokumentacionih tabela SZS i konačnih rezultata popisa stanovništva iz 1971. i 1981. godine.

pulacija (preko 50% stanovništva je mlađe od 20 godina). Istovremeno, i stanovništvo koje se odseli iz Pokrajine ima najmlađu starosnu strukturu među emigrantskim stanovništvom Jugoslavije (u periodu 1971—1981). Međutim, jedino je u ovoj pokrajini odseljeno stanovništvo starije od ukupnog.⁹

⁹ Razloge ovakvih specifičnosti treba, pored vrlo mlade starosne strukture ukupnog stanovništva, tražiti i u izrazitoj selektivnosti migranata po nacionalnosti. Na primer, u periodu 1971—1981. na Kosovu je negativan migracioni saldo iznosio 54,5 hiljada lica, a od toga su 46,2 hiljade bili Srbi i Crnogorci, dok je albansko stanovništvo praktično imalo nulti migracioni saldo (v. R. Stevanović i D. Breznik, »Unutrašnje migracije«, *Jugoslovenski pregled*, 12. decembar 1986.). Na starosni sastav migranata, pored činjenica da su Srbi i Crnogorci, zbog nižeg nataliteta, demografski starije od ukupnog stanovništva Kosova, utiče i tzv. totalni karakter migracija stanovništva ovih nacionalnosti.

Neposredno dejstvo migracija na promenu starosne strukture

Smer neposrednog dejstva migracija na starosni sastav ukupnog inicijalnog stanovništva pre svega zavisi od odnosa demografske starosti migranata i ukupnog stanovništva,¹⁰ ali i od predznaka migracionog salda. Tako, na primer, ako je migrantsko stanovništvo mlađe od inicijalnog stanovništva, negativan migracioni saldo ubrzava proces starenja, odnosno usporava eventualno demografsko podmlađivanje ukupnog posmatranog stanovništva. S druge strane, pri gornjim uslovima, pozitivan migracioni saldo usporava proces starenja odnosno ubrzava podmlađivanje stanovništva. U slučajevima kada je migrantsko stanovništvo starije od inicijalnog, negativan migracioni saldo usporava njegovo starenje, odnosno ubrzava proces demografskog podmlađivanja. Ukoliko je zabilježen pozitivan migracioni saldo, preseljavanja ubrzavaju starenje ukupnog stanovništva odnosno usporavaju demografsko podmlađivanje.

Neposredno dejstvo migracija je uglavnom usmereno ka »potpunom starenju« (»podmlađivanju«) stanovništva. To znači da migracije najčešće istovremeno podstiču »starenje (podmlađivanje) od baze i s vrha starosne piramide«. Do tzv. usklađenog delovanja migracija dolazi zato što je predznak migracionog salda u većini slučajeva istovetan po starosnim grupama, a starosna struktura migranata, odnosno oblik krive generacijskih migracionih koeficijenata, dosta stabilna. Međutim, može se pretpostaviti i drugačiji oblik krive generacijskih migracionih koeficijenata od uobičajenog,¹¹ što upućuje na mogućnosti različitog dejstva migracija na menjanje starosne strukture inicijalnog stanovništva.

Heterogena regionalna demografska situacija Jugoslavije pruža mogućnost za dosta kompleksno sagledavanje dejstva migracija na starosni sastav stanovništva. U cilju kvantitativnog procenjivanja mogućeg uticaja migracija na promenu starosnog sastava stanovništva, u ovom radu se, zbog nedostatka odgovarajućih podataka o starosnoj strukturi migranata, pristupilo konstruisanju hipotetički »zatvorenog« stanovništva¹² Kosova i Vojvodine.¹³ Procena uticaja migracione komponente na formiranje starosnog sastava stanovništva pokrajina rađena je za period 1961—2001. (tab. 3). Tako se poređenjem »zatvorenog« i »stvarnog« stanovništva po starosti i polu za 1981. godinu može utvrditi jedino dejstvo spoljnih i medurepubličko/pokrajinskih migracija na starosni sastav stanovništva pokrajina. S obzirom da je posmatran dvadesetogodišnji period od 1961. do 1981. godine, može se reći da se kod stanovništva starijeg od 20 godina (u vreme popisa iz 1981) procena

¹⁰ Kod populacija koje se nalaze u završnoj fazi demografske tranzicije, starosna struktura migranata je uglavnom mlađa od starosnog sastava ukupnog stanovništva. Međutim, kod demografski mladih populacija migrantsko stanovništvo je najčešće starije od ukupnog.

¹¹ Na primer, ukoliko su vrednosti generacijskog migracionog koeficijenta stanovništva mlađeg od 20 i starijeg od 50 godina znatno iznad jedinice, a za ostale starosne ispod jedinice, negativan migracioni saldo po starosti bi kod demografski zrelih populacija istovremeno izazvao »starenje od baze« i »podmlađivanje s vrha starosne piramide«. Ali, ako bi pri spomenutom obliku krive generacijskih migracionih koeficijenata negativan migracioni saldo bio ograničen jedino na mlado stanovništvo uz postojanje pozitivnog migracionog salda kod starijih starosnih grupa, migracije bi delovale na ubrzanje procesa »potpunog starenja stanovništva«.

¹² U ovom modelu »zatvorenog« stanovništva pošlo se od pretpostavke da u periodu 1961—1981. nije bilo migracija, tj. da je bilo prisutno samo prirodno kretanje stanovništva. Vrednosti stope doživljenja i specifičnih stopa fertiliteta za petogodišnja razdoblja unutar posmatranog perioda su izračunate na osnovu podataka iz tablica smrtnosti i demografske statistike.

¹³ Pokrajine su odabrane zato što se radi o populacijama s bitno drugačijim starosnim sastavom (mlada kosovska i stara vojvodanska) odnosno o područjima koja su emigraciona odnosno imigraciona. Na taj način postoji mogućnost da se ukaže na nekoliko pravaca dejstva migracija na starosni sastav stanovništva.

odnosi na neposredno dejstvo migracija (tzv. direktni migracioni gubici odnosno dobiti). Istovremeno, razlika u broju stanovništva mlađeg od 20 godina stvorena je zbog neposrednog dejstva migracija, ali i njihovih posrednih uticaja, i to prvenstveno na fertilitet.

U razdoblju 1961—1981. na Kosovu je, u pogledu promene starosne strukture stanovništva, bila prisutna tendencija »potpunog podmlađivanja stanovništva«. Kako se radi o demografski mladoj populaciji, negativan migracioni saldo je uslovio »podmlađivanje stanovništva od baze starosne piramide«. Ovom prilikom treba istaći da je u razdoblju 1961—1981. do povećanja udela stanovništva mlađeg od 20 godina došlo isključivo pod dejstvom migracione komponente, jer bi, pod uslovom da se stanovništvo menjalo jedino pod dejstvom fertiliteta i mortaliteta, nastalo smanjenje udela mladih (ali u takvim okolnostima bi bio veći i njihov broj). Migracije su u Pokrajini relativno značajno delovale i na smanjenje udela mlađeg sredovečnog stanovništva, dok je njihovo dejstvo na promenu udela stanovništva starijeg od 40 godina bilo zanemarljivo.

U Vojvodini, pri potpuno drugačijoj demografskoj situaciji (stanovništvo zašlo u demografsku starost i pozitivan migracioni saldo) migracije su imale gotovo istovetan smer delovanja na formiranje starosne strukture kao na Kosovu. Naime, pozitivan migracioni saldo je delovao na usporavanje demografskog starenja stanovništva Vojvodine, kako »od baze« tako i »s vrha« starosne piramide. Ipak, važnost migracione komponente za promene starosne strukture Vojvodine je bila mnogo manja nego na Kosovu.

Tablica 3.

*Starosna struktura »stvarnog« i »zatvorenog« stanovništva.
Kosovo i Vojvodina, 1961. i 1981. godina.*

	Ukupno	0—19	20—39	40—59	60 i više
Kosovo					
»stvarno«					
1961. hilj.	964	494	266	134	70
%o	100.0	51.2	27.6	13.9	7.3
1981. hilj.	1584	831	421	230	102
%o	100.0	52.4	26.6	14.5	6.4
»zatvoreno«					
1981. hilj.	1687	850	479	250	109
%o	100.0	50.4	28.4	14.8	6.4
Vojvodina					
»stvarno«					
1961. hilj.	1854	617	617	402	219
%o	100.0	33.3	33.2	21.7	11.8
1981. hilj.	2035	546	608	577	303
%o	100.0	26.9	29.9	28.4	14.5
»zatvoreno«					
1981. hilj.	2020	542	605	575	287
%o	100.0	26.8	29.9	28.5	14.8

Napomena: — Stanovništvo nepoznate starosti je raspoređeno po starosnim grupama srazmerno učešću svake starosne grupe u ukupnom stanovništvu bez »nepoznato«.

— »Zatvoreno« stanovništvo je dobijeno polazeći od pretpostavke da u periodu između 1961. i 1981. godine u Vojvodini i Kosovu nije bilo spoljnih i međurepubličko/pokrajinskih migracija.

Posredno dejstvo migracija na promenu starosne strukture

Kao što je već rečeno, posredno dejstvo migracija na formiranje starosne strukture je prisutno, za razliku od neposrednog dejstva, i kod »otvorenih« i kod »zatvorenih« populacija. Dejstvo migracija na formiranje starosne strukture se isključivo (u slučaju tzv. neposrednog dejstva kod »otvorenih« populacija) ili pretežno (u slučaju tzv. posrednog dejstva kod »otvorenih« ali i »zatvorenih« populacija) vezuje za selektivnost migranata po starosti. Međutim, migracije mogu da deluju na oblikovanje starosne strukture inicijalnog stanovništva i pri istovetnom starosnom sastavu migranata i ukupnog stanovništva, i to ukoliko se reproduktivne norme migranata bitno razlikuju od fertilitetnog modela autohtonog stanovništva (što je opet posledica određene vrste selektivnosti migranata). U tom slučaju, migracije posredno, preko fertiliteta, i s izvesnim vremenskim kašnjenjem, determinišu starosnu strukturu inicijalnog stanovništva. Slična je situacija i sa posrednim uticajem migracija na promenu starosnog sastava posmatranog stanovništva preko dejstva na mortalitet.

Posredno dejstvo migracija bi moglo da se svrsta u dva segmenta. Najpre, to su demografski gubici odnosno dobiti zbog migracija, zatim, to su promene u reproduktivnom ponašanju i mortalitetu migrantskog stanovništva koje utiču na opšti nivo nataliteta i mortaliteta.

Pod posrednim demografskim gubicima (dobricima) izazvanih migracijama podrazumeva se prirodni priraštaj migranata, ali pre svega njihov fertilitet, koji sa svoje strane deluju na promenu starosne strukture. Naime, s obzirom da je među migrantima najveće učešće lica u optimalnom reproduktivnom dobu, stopa nataliteta ovog kontingenta je znatno veća od stope nataliteta ukupnog stanovništva. Treba naglasiti da ova vrsta posrednog dejstva najviše dolazi do izražaja na srednji rok (5 do 10 godina). Posredno dejstvo migracija na fertilitet može nastati i zbog selektivnosti migranata po polu. Naime, bitnija promena polnog sastava stanovništva, naročito mlađeg sredovečnog, koje su izazvane migracijama, ne ostaju bez odraza na nupcijalitet, pa prema tome i na natalitet i starosni sastav stanovništva.¹⁴ U određenim sredinama, migracijama poremećena polna struktura se javlja kao osnovni problem s kojim se suočava reprodukcija stanovništva.

U zemljama gde su bitnije naglašene regionalne razlike u nivou fertiliteta, ukupne migracije često deluju na obim rađanja ukupnog stanovništva (ne samo imigracionog ili emigracionog). Poznato je da migrantsko stanovništvo relativno brzo menja reproduktivno ponašanje lako se prilagođavajući reproduktivnom modelu autohtonog stanovništva. Prema tome, ukoliko su migracije usmerene od područja s višim fertilitetom ka područjima s nižim fertilitetom,¹⁵ one će uticati na snižavanje fertiliteta ukupnog stanovništva, jer se pretpostavlja da će budući fertilitet lica koja se sele bitni manji u novoj sredini nego što bi bio u zavičaju (u slučaju da do preseljenja nije došlo). Svakako da takve promene u fertilitetu ne ostaju bez odraza na formiranje starosne strukture ukupnog stanovništva.

Imajući u vidu srazmerno brzo prilagođavanje migranata reproduktivnom modelu autohtonog stanovništva, može se reći da je posredno dejstvo

¹⁴ Upravo u cilju uravnoteženja polne strukture stanovništva koje se nalazi u optimalnom reproduktivnom dobu, vlasti pojedinih imigracionih zemalja prilikom davanja prioriteta za dobijanje useljeničkih dozvola, kao jedan od kriterijuma, navode i pol doseljenika.

¹⁵ Migracije su uglavnom usmerene od ekonomski manje razvijenih ka privredno razvijenijim područjima, što u demografskom pogledu obično podrazumeva kretanje od područja s višim ka područjima s nižim fertilitetom.

migracija (zbog višeg fertiliteta migrantskog stanovništva) od zanemarljivog značaja za formiranje starosne strukture imigracionog područja. Ovakvo dejstvo migracija je od relativno većeg značaja za promene u nivou fertiliteta¹⁶ i starosne strukture ukupnog stanovništva.

Zaključak

Nesumnjivo je da značaj dejstva migracija na menjanje starosne strukture pre svega zavisi od važnosti migracione komponente za kretanje obima posmatranog stanovništva. Tamo gde je dominantna mehanička komponenta kretanja stanovništva, naglašeniji je i značaj migracija kao determinante formiranja starosne strukture stanovništva, i obratno.

I prilikom ovog proučavanja dejstva migracija na menjanje starosne strukture došlo se do suočavanja sa merljivim, lako uočljivim, ali i sa mnogim prikrivenim, praktično nemerljivim uticajima. Stoga se nužno nameće zaključak o potrebi daljeg istraživanja ove problematike.

THE RELATIONS BETWEEN MIGRATION AND AGE STRUCTURE

SUMMARY

The Author examines the selectivity of migration by age, and attempts to quantify this phenomenon by the construction of a »generational migration coefficient« (m). Furthermore, he states that the general rules of selectivity hold also in Yugoslavia, i.e. the age group 20—39 dominants among migrants. The author next analyses the direct effect of migration on the age structure of populations. Here he indicates the possibility of a variable effect, depending on the positive or negative migration balance and the nature of the generational migration coefficient. Due to a lack of data for an evaluation of the effect of migration on age structures, the author proceeds from the hypothetically »closed« populations of Kosovo and Vojvodina, used as paradigms for divergent types of demographic development. It is shown that in both cases migration had the same direction of effect (rejuvenation of the total population), but that the importance of the migration component in changing the age structure was less in Vojvodina than in Kosovo. In the following section, an examination is made of the influence of migration on changes in the age structure by way of an effect on fertility (the condition being that the reproductive norms of the migration contingent significantly differ from those of the indigenous population). Finally the author emphasises the need for further research on the influence of migration on changes in age structures.

¹⁶ Istražujući dejstvo migracija na promene fertiliteta stanovništva Jugoslavije, Rančić je ustanovio da bi u vreme popisa iz 1961. godine broj živorođene dece po jednoj udatoj ženi starijoj od 15 godina iznosio 3,20 umesto 3,13 da nije bilo preseljavanja između republika odnosno autonomnih pokrajina. Istovremeno, da nije bilo preseljavanja stanovništva između seoskih i gradskih naselja broj dece po jednoj udatoj ženi starijoj od 15 godina bio bi veći za 0,12 (M. Rančić: *Fertilitet autohtonog i migrantskog stanovništva u Jugoslaviji*, Beograd: Centar za demografska istraživanja, 1973., str. 185.).